

4. Мондрус Мойша Хаїм-Янкелевич
5. Брагінський Гіля Лейбович
6. Криворукий Самуїл Беньямінович
7. Дубровський Самуїл Шаєвич
8. Каплунов Іцхак Беркович
9. Курляндський Юда Менделевич
10. Каплунова Бася Лейбовна
11. Каплунов Йосип Ельйович
12. Левандовський Янкель Абрамович

Від списку № 2

13. Гінзбург Лейба Мордухович
14. Баркан Бер Ізраїлевич

Від списку № 3

15. Шумляцький Берка Нохімов

Від списку № 4

16. Руцький Мендель Лейбович
17. Каплунов Вульф Юдович

Від списку № 5

18. Самуйлович Мойсей Григорович
19. Пінська Хая-Роня Ельївна
20. Соловийов Вульф Абрамович
21. Айзенштадт Іцка Янкелевич
22. Піндрік Аврам Айзікович
23. Ліхтенштейн Ізраїль Моїсейович
24. Зеліксон Генах Абрамович
25. Самуйлович Раїса Михайлівна
26. Лугінський Залман Іцкович
27. Ліпман Тевель Гілелевич
28. Руденський Шмуель Ельйович
29. Самуйлович Дон Григорович
30. Ратнер Меєр Аронович
31. Ніхінсон Гіля Іцкович
32. Коновалов Олександр Павлович
33. Гафт Мордух Янкелевич
34. Воловик Арон Велькович
35. Мілославський Залман Беров

ПОСИЛАННЯ

1. Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні 1917–1920. – Мюнхен-Париж-Єрусалим, 1967. – 138 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1748, оп. 1, спр. 14.
3. ЦДАВО України, ф. 1854, оп. 1, спр. 38.
4. ЦДАВО України, ф. 1854, оп. 1, спр. 76.
5. ЦДАВО України, ф. 1854, оп. 1, спр. 77.
6. ЦДАВО України, ф. 1854, оп. 1, спр. 78.
7. Часницький М. Глухов. Евреи. Память жива. – К., 2009. – 317 с.
8. Чериковер И. История погромного движения на Украине 1917–1921 гг. – Берлин, 1923. – Т. 1. – 350 с.

Потапенко М.В. Выборы в Глуховский еврейский общинный совет в 1918 г.

Рассматривается избирательный процесс в местные органы еврейского национального самоуправления в Надднепрянской Украине на примере г. Глухова. Представлены условия и правовые основания проведения выборов. Особое внимание посвящено анализу их этапов, особенностей и результатов. Обосновывается тезис о том, что, несмотря на сложную политическую ситуацию в городе после организованного большевиками погрома, еврейская община Глухова проявляла интерес в скорейшем создании органа кагалного самоуправления.

Ключевые слова: евреи, национальная автономия, Глухов, Министрство еврейских дел.

Potapenko M.V. Elections to Hlukhiv Jewish community council in 1918

The author studies the election process to the local Jewish national government in Dnieper Ukraine illustrated by the example of the town of Hlukhiv. The conditions and legal framework for elections are being highlighted. Special attention is devoted to the analysis of the stages, characteristics, and consequences of the elections. The author gives a deep insight into the thesis that despite the difficult political situation in the city after the massacre committed by the Bolsheviks, Hlukhiv Jewish community remained interested in creating a local qahal government in the soonest possible time.

Key words: Jews, national autonomy, Hlukhiv, Ministry of Jewish Affairs.

15.03.2017 р.

j

УДК 94 (477.46):(323.3+329.13) «1917/1921»

С.В. Костенко

СЕЛЯНИ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ

У статті аналізується історія створення та функціонування громадських селянських спілок в Україні в період Української революції 1917–1921 років. Доводиться, що їм відводилося провідне місце в утвердженні більшовицького режиму, здійсненні ним суспільно-політичних і соціально-економічних аграрних трансформацій в середовищі українського селянства.

Ключові слова: селяни, селянські спілки, Українська революція, більшовицький режим.

2017-й рік проголошено Роком Української революції 1917–1921 років, під час якої відбулась низка подій, пов'язаних з національно-визвольною боротьбою українського народу.

Україна пережила різні форми національної державності, розділ етнічних територій, ряд конфліктів між більшовиками і Центральною Радою, проголошення незалежності УНР і багато іншого. В якому становищі опинилася більшість українського населення?

У ті часи саме селяни становили більшу частину населення в Україні. В умовах революційних подій влада постійно змінювалася, що породжувало анархічні настрої на селі. У звітах повітових комісарів неодноразово можна було зустріти твердження про нестійкість або відсутність влади: «...виконуючого апарату влади майже немає, в селі власті як такої немає. Кожне село живе по своєму». Селяни вважали себе господарями в межах свого села чи волості і самі вирішували ті питання, які раніше відносили до компетенції вищих органів влади, зокрема Установчих зборів [14, с. 107–108]. Після більшовицького перевороту в Петрограді, проголошення III Універсалом земельної реформи в Україні губернські селянські з'їзди переходять до самостійного вирішення земельного питання [11].

Серед селян домінувало переконання, що раніше поміщики насильно захопили землю, тож тепер її таким же чином слід повернути собі. Вони були впевнені, що все, що має поміщик, нажито їх працею й працею їхніх

предків, тому вони самочинно захоплювали й порівну розподіляли майно маєтків, вважаючи, що тим самим повертають собі колись вкладену працю. Вирішуючи на сходах забрати чуже майно, селяни аргументували свої ухвали тим, що «по скасуванні старого державного ладу ми тільки взяли в руки свою власну працю, за котру довгий час ми добивались» [20, арк. 137].

У квітні 1918 року безвладдя сягнуло вершини. Селянство повністю ігнорувало органи влади й правопорядку та жило не державним, а регіонально-самодостатнім життям.

Значна частина населення ніяких законів та постанов не визнавала, сільські адміністрації не виконували розпоряджень уряду, більшість селянства не дотримувалась земельного закону УНР, а сільські громади виносили свої постанови й утілювали їх у життя, ігноруючи аграрний акт [7, с. 92].

Отже, селяни, при втраті владою сили примусу, почали займатись власною правотворчістю, створюючи норми, які більш відповідали інтересам населення даної місцевості, ніж державні закони. Це був ще один крок до локалізації й цілковитого безладдя суспільного життя.

Селяни не мали потреби у підтриманні зв'язків із містом. До того ж держава і місто, вимагаючи від села ресурсів, передусім продовольчих, натомість нічого не могли дати взамін. Оскільки обмін був нееквівалентним, ресурси доводилося брати за допомогою репресій. Селянство все більше замикалося в собі, намагаючись відділитися від держави та міста. Констатуючи обмеженість селянських інтересів, газети писали, що «темні селяни» тільки й знають «про своє село. А вже про життя всього повіту рідко хто знає» [10, с. 238]. Оцінюючи ситуацію на Київщині, повітова земельна управа інформувала: «Вся Канівщина розбилась на кільканадцять республік, а республіка – село як велике, то ділиться у свою чергу на окремі республіки, досить того, щоб коло частини села була невеличка економія чи водяний млин, як вже виникає республіка, котра встановлює свої закони і нікому абсолютно ні в чому не хоче підлягати. Всякі накази секретаріату, губернiального чи повітового комітету, коли приходять у село, то, раз вони по вузькому розумінню окремого села не є відповідними інтересам села, з них тільки сміються і роблять те, що по їхньому розумінню добре» [5, с. 28].

28 квітня 1918 року було заплановане скликання загального з'їзду усіх «хліборобських» організацій, на якому планувалося обговорити земельне питання і домагатися повернення права приватної власності на землю селянам [8, с. 63]. На з'їзд прибуло понад 8 тисяч делегатів, серед яких значну частину складали середньозаможні селяни. Ухвалена з'їздом резолюція містила низку вимог, головними серед яких були відновлення та зміцнення права власності на землю, вільного розпорядження нею; скасування земельних комітетів тощо. Підкреслювалося, що вся діяльність українського уряду до того часу була спрямована на проведення «чужого українському народові соціалізму», що призвело до повної руйнації всього

сільськогосподарського життя. В результаті уряд втратив авторитет і селянство не вірить у його здатність вивести країну з важкого становища. Вибори до Установчих зборів принесли абсолютну перемогу блоку Селянської спілки та есерів. Тим більше, що проводилися вони у розпал «громадянської війни, насилля, підпалів і розстрілів» [4].

У травні 1918 року почав діяти Всеукраїнський союз хліборобів-власників. Членом союзу при умові сплати членського внеску міг бути «кожен власник землі, як і кожен, хто мав відношення за своєю діяльністю до сільського господарства, або співчував його завданням» [17, с. 7]. Діяльність Союзу була спрямована на скликання з'їздів, організацію лекцій і курсів для пропаганди розвитку сільськогосподарського виробництва; поширення серед населення «здорових понять про право власності» і корисних знань в галузі сільськогосподарської культури за допомогою друку; організацію економічних підприємств для розвитку сільського господарства і підвищення його ефективності. Члени союзу зберігали за собою право засновувати кредитні товариства, банки, каси взаємодопомоги, технічні та землевпорядні бюро, кооперативи і т. ін. [17, с. 4–5]. Після Першого Всеукраїнського селянського з'їзду гетьманським режимом було заборонено з'їзди такого характеру, розпочалися масові репресії проти його учасників. Це звичайно завдало удару по активності селянських спілок, проте в кінцевому результаті лише загнало їх діяльність у підпільні, напівлегальні форми.

Після репресивного тиску на селян у червні 1918 року розпочалися масові повстання. Найбільшого розмаху вони набули у базовому регіоні Всеукраїнської селянської спілки та ініційованого нею тут Вільного козацтва: Таращанському, Звенигородському повітах південної Київщини, звідки перекинулось на сусідні Уманський, Черкаський, Канівський та Васильківський повіти [15, с. 264]. Загальна кількість учасників повстання в період його найвищого підйому складала до 40 тисяч осіб.

Подальша доля Всеукраїнської селянської спілки як організації селянства у загальнонаціональному масштабі була тісно пов'язана із перебігом громадянської війни на території України. На Київщині, Лівобережжі, Півдні, Харківщині, які перебували більшу частину року під окупацією більшовицьких та денікінських військ, діяльність селянських спілок була надзвичайно ускладнена.

Революційні перетворення 1917 р. надали доброякісного поштовху і розвитку української кооперації. Центральна Рада 20 березня 1917 р. ухвалила кооперативний закон, який давав правові підстави для діяльності та відкривав можливість проведення загальнонаціональних кооперативних з'їздів. Перший Всеукраїнський кооперативний з'їзд відбувся у Києві в травні 1917 р., а незабаром, у серпні 1917 р., свою роботу провів вже Другий кооперативний з'їзд. На цих форумах активно обговорювалися проблеми та опрацьовувалися плани подальшої розбудови української кооперації. На виконання рішень першого кооперативного з'їзду розпочав діяльність,

як тимчасовий центр національного кооперативного руху, Центральний Український Кооперативний Комітет [3, с. 89–90], який складався з трьох головних відділів: культурно-освітнього, ревізійного та страхового.

Сільськогосподарська кооперація була нечисленною та слабозвиненою порівняно із споживчою та кредитною кооперацією. Так за даними першого статистичного обстеження кооперації, проведеного у 1918 р., із 222 кооперативних спілок 120 були споживчими, 43 – кредитними, 7 – сільськогосподарськими, решта – комбінованими [2, с. 113–134]. 2 січня 1918 р. Київське центральне сільськогосподарське товариство було реорганізоване у Всеукраїнський сільськогосподарський кооперативний союз під скороченою назвою «Централ» [1, с. 331–332]. Щоправда початок діяльності цього спеціалізованого центру сільськогосподарської кооперації співпав із більшовицькою агресією, поширенням анархії, репресіями проти кооператорів та у низці випадків руйнацією і без того нечисленних сільськогосподарських об'єднань. У зв'язку з цим статут «Централу» був зареєстрований лише 8 квітня 1918 р. [9, с. 59].

Загальну атмосферу, яка панувала у кооперативних колах країни навесні 1918 р., яскраво демонструє вітальна промова голови правління ЦУКК Б. Мартоса на третьому Всеукраїнському кооперативному з'їзді: «...минулу осінь, зиму й весну ми переживали в таких тяжких умовах, що нічого було й думати про скликання з'їзду... Але саме тепер... встає над Україною величезна чорна хмара і застилає від народу нашого те, що йому по праву належить. Але наша кооперація і народилася в негоду, і виростала в люту зиму деспотизму...» [13, с. 17].

У зв'язку з цим варто відзначити, що ухвали третього Всеукраїнського кооперативного з'їзду були спрямовані на посилену спеціалізацію української кооперації. Відтак за сільськогосподарською кооперацією були зарезервовані наступні, майже універсальні, функції: закупівля та продаж предметів першої необхідності в сільському господарстві та підсобних промислах; виробництво тих, яких не вистачає на ринку (сільськогосподарських машин та знарядь, штучних добрив і т. ін.); збут сільськогосподарської продукції та організація необхідних інфраструктурних підприємств (зернохосовищ та елеваторів, холодильників, центральних складів і т. ін.); переробка сільськогосподарської сировини та організація відповідних підприємств; поліпшення окремих галузей сільського господарства і агрокультурна діяльність [13, с. 123–124].

Сільськогосподарська кооперація опинилась в центрі уваги делегатів третього Всеукраїнського кооперативного з'їзду, який ухвалив спеціальне рішення про її підтримку усіма іншими, більш розвинутими гілками кооперативного руху, вказавши, що «спеціалізовані хліборобські, молочарські та інші спілки, артілі, супряги, що... збудовані на кооперативних засадах – заслуговують повної уваги і щирої допомоги з боку кооперацій, товариств і їх союзів. Заходи щодо поширення таких спілок, фінансування і об'єднання

їх повинні входити в порядок основних робіт» [13, с. 124–125]. Така увага до сільськогосподарської кооперації зумовлювалась тими завданнями, які на неї поклали українські кооперативні кола – відродження аграрного сектору, взаємовигідного товарного селянського співробітництва. У цьому контексті ухвала з'їзду проголошувала, що допомога сільському господарству є одним із найголовніших завдань сільськогосподарської кооперації на Україні. Для виконання статутних завдань у складі «Централу» було створено низку структурних підрозділів: постачання машин і реманенту; постачання металу і металевих виробів; технічно-будівельний; лісовий; скотарства; видавничий та інші. Оскільки засадничою метою «Централу» було сприяння організації нових сільськогосподарських товариств, то створювався спеціальний штат інструкторів та лекторів, якими влаштовувалися професійні курси з різних напрямків сільськогосподарської кооперації [1, с. 331–332].

Протягом 1918 р. кількість спілок, що входили до складу «Централу», зроста вдвічі – з 14 до 28, проте більшість із них продовжували складати кредитні та споживчі, власне сільськогосподарськими були менше третини. Подібний стан констатувався функціонерами «Централу» ще й в 1919 р.: «...з усіх галузей кооперації найбільший розвиток має на Україні кредитна й споживча... сільськогосподарська кооперація, хоча в деяких галузях сільського господарства, наприклад, молочної, має широкий розвиток, але взагалі далеко ще не займає відповідного своєму значенню становища» [22, с. 3].

Агітатори «Централу» наголошували, що «дрібному сільському трудовому господарству не досить взяти в кредит потрібні кошти для придбання сучасних машин, треба ще організувати машинну спілку для продуктивного використання... Інакше зроблені затрати не виправдають себе» [12, с. 16–17]. І дійсно упродовж 1918 р. спостерігався значний розрив між темпами розвитку кредитної та сільськогосподарської кооперації. На момент повалення режиму Скоропадського чисельність кредитних товариств в Україні досягла 3 тисяч, об'єднаних у 45 спілок [17, арк. 39; 6, с. 35].

В жовтні – листопаді 1918 р. завершувався процес створення Народного Кооперативного земельного банку, фундаторами якого виступили кооперативні центри, а метою мало стати сприяння проведенню земельної реформи, орієнтованої на міцного селянина-власника [16, с. 26].

Підбиваючи підсумки 1918 р. на зборах уповноважених Централу 20–23 липня 1919 р., голова правління В. Коваль заявив, що «кооперація може бути сильною тільки тоді, коли матиме свої власні підприємства» [18, арк. 17]. З огляду на дефіцит аграрної техніки, що поглибився в Україні в умовах більшовицької інтервенції та громадянської війни, одним із найбільших досягнень «Централу» можна вважати купівлю ним наприкінці 1918 р. заводу сільськогосподарських машин Гена в Одесі. Заводи І. Гена в Одесі напередодні Першої світової війни щорічно виготовляли до 175 тис. таких потрібних селянству України сільськогосподарських машин [19]. Купівля цих підпри-

емств не лише давала можливість піднести на якісно новий рівень агротехнічне забезпечення в Україні, але й забезпечила б зростання ролі Централу в середовищі кооперованого селянства, а також популярності сільськогосподарської кооперації в його середовищі. Проте за іронією долі завершення викупу заводів І. Гена фактично співпало з окупацією України більшовиками, потім білогвардійцями, в результаті чого звело нанівець позитивний ефект діям спілки. Водночас інфляція, економічна та продовольча криза, постійні реквізиції майна, пограбування кооперації не давали змоги розгорнути належним чином заготівельну діяльність. Існували обмеження й суто політичні. Ще в квітні 1918 р. уряд заборонив вивіз товарів з України. З великими труднощами відбувалася заготівля сільськогосподарської продукції, оскільки хлібна монополія стримувала селян від його збуту [9, с. 61]. Подібна ситуація повторилася і у серпні 1920 року.

Незважаючи на різке погіршення соціально-політичної ситуації в Україні у 1919–1920 роках, кооперативні організації продовжували свою роботу. Більшовицький службовець Д.З. Манульський з цього приводу визнавав, що «...за цей час в Україні неодноразово погасала комуністична організація господарства, а маленький кооперативний союз став в період громадянської війни майже монополічним господарем українського ринку. Кооперативи вирости на Україні за три роки в потужну економічну силу, що ще більш ворожо протидіяла радянській економічній організації. На Україні немає зараз ані політичної партії, ані економічної організації, яка б так утвердила свій вплив на селі, як це зробила українська кооперація... немає жодного великого села, в якому б ця кооперація не мала свого осередку. Вона має десятки тисяч агентів в особі народних учителів, сільського духовенства і тієї інтелігенції, яка пов'язана з українським селом» [21, арк. 1].

У 1919–1920 роках у зв'язку з поглибленням економічної кризи та активними бойовими діями різко загострилася проблема збуту аграрної продукції та постачання селянства промисловими товарами. Лідери українського кооперативного руху змушені були шукати шляхів порозуміння із більшовиками. Натомість з їх боку розпочався масовий терор. Кооперативні функціонери були піддані невмотивованим обшукам та залякуванню. У травні 1920 р. почав свою діяльність новостворений спеціальний Кооперативний комітет (більшовицький), який опанував і підкорив сільськогосподарську кооперацію. Москва вибрала курс на насильницьку ліквідацію української сільськогосподарської кооперації за російським зразком – шляхом її підпорядкування споживчій. Причому більшовики не приховували свою ворожість і те, що ключовим мотивом була ліквідація сільськогосподарської кооперації.

Українське селянство прагнуло провести радикальні дії проти уряду більшовиків. Він вдався до репресій та намагався спрямувати громадську активність селянства в економічне русло, заохочуючи створення «своїх» кооперативів.

Розв'язкою стала масштабна війна між більшовицьким

режимом та уже ослабленим, малоорганізованим селянством, у процесі якої селяни були зламани голодом 1921–1923 років.

ПОСИЛАННЯ

1. Бородаєвський С. Історія кооперації / С. Бородаєвський. – Прага: Укр. громадський видавничий фонд, 1925. – 445 с.
2. Гавсевич П. Перші відомості про кооперативні союзи України по матеріалах обслідування 1918 року / П. Гавсевич // Українська кооперація. – 1919. – № 3. – С. 113–134.
3. Гай-Нижник П. Зародження і занепад української кооперації (кінець XIX ст. – 1920 р.) / П. Гай-Нижник // Київська старовина. – 2003. – № 6. – С. 87–93.
4. Голос Юга. – Елісаветград, 1918. – 3 мая.
5. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / Петро Захарченко. – К.: ЗАТ «Ніглава», 1997. – 188 с.
6. Кооперативна хроніка // Сільський господар. – 1918. – № 12. – С. 31–38.
7. Лозовий В.С. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917–1921 рр.) / В.С. Лозовий // УІЖ. – 2005. – № 6. – С. 88–94.
8. Любовець О.М. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П. Скоропадського / О.М. Любовець // УІЖ. – 2008. – № 4. – С. 60–72.
9. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929) / В.І. Марочко. – К., 1995. – 216 с.
10. Народне слово. – 1917. – 14 жовтня. – № 40.
11. Прилуцька думка. – 1917. – 4 серпня. – № 3.
12. Прокопенко І.П. Сільськогосподарська кооперація у суспільно-політичному житті України (1880 – початок 30-х років ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / І.П. Прокопенко. – К., 1992. – 24 с.
13. Протоколи засідань, доклади, постанови та інші матеріали. – К.: Видання Центр. укр. кооператив. ком-ту Кооператив. центр, 1918. – 134 с.
14. Скальський В.В. Губернські селянські з'їзди як складова української революції 1917–1921 рр. / В.В. Скальський // Проблеми вивчення історії української революції. 1917–1921 рр. – К.: Інститут історії України. – Вип. 4. – С. 89–146.
15. Солдатенко В.Ф. Гетьманська держава – альтернатива революційному розв'язанню суспільних проблем в Україні / В.Ф. Солдатенко // Політична історія України ХХ століття в шести томах. – Т. 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920).
16. Український народний кооперативний земельний банк // Сільський господар. – 1918. – Ч. 8. – С. 26.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВОУ, м. Київ), ф. 206, оп. 1, спр. 213, 39 арк.
18. ЦДАВОУ, м. Київ, ф. 313, оп. 1, спр. 5, 45 арк.
19. ЦДАВОУ, м. Київ, ф. 313, оп. 1, спр. 69.
20. ЦДАВОУ, м. Київ, ф. 1412, спр. 7, 145 арк.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, спр. 378, 72 арк.
22. Центральний український сільськогосподарський кооперативний союз «Централ». Справоздання за 1919 рік та план на 1920 рік. – К., 1920. – 343 с.

Костенко С.В. Крестьяне в условиях Украинской революции 1917–1921 годов

В статье анализируется история создания и функционирования общественных крестьянских союзов в Украине в период Украинской революции 1917–1921 годов. Доказывается, что им отводилось ведущее место в утверждении большевистского режима, осуществлении им общественно-политических и социально-экономических аграрных трансформаций в среде украинского крестьянства.

Ключевые слова: крестьяне, крестьянские союзы, Украинская революция, большевистский режим.

Kostenko S.V. Peasants in the conditions of the period of the Ukrainian revolution of 1917–1921 years

The article examines the history of the establishment and their peasant unions in Ukraine during the Ukrainian revolution of 1917–1921 years.

Proved, that a leading place was taken them in claim of the bolshevik mode in the environment of the Ukrainian peasantry and realization of social and political and socio-economic agrarian transformations.

Key words: peasants, peasant unions, Ukrainian revolution, Bolshevik regime.

14.03.2017 р.

J